

VAN VEHCHELE TOT VEGHEL

Periodiek van de Heemkundekring Vehchele
ISBN: 0168-114 - 14de jaargang nr. '94-4, december 1994
Aangesloten bij de Stichting Brabants Heem. Oplage 175.

Namen en adressen van de bestuursleden van de Vereniging:

Voorzitter: L.W.A. Waals, Chrysanthenstraat 5, tel. 64134

Secretaris: M.M.M. Schellekens, Deken Franssenstr. 26,
tel. 65560

Penningm. J. Schouten, Hertogin Johannastr 5, tel. 63517

Leden: J.J. Pos, Kievietdonk 46, tel. 67953

J.W.A. van Boxmeer, Frans Halsstraat 9, tel. 64446

N.L.J. v.d. Ven, Vondelstraat 9, tel. 66836

F. Jansen, NCB-Laan 49, tel. 64547

Redactie Kroniek: Ria Vreeswijk

Jan Pos

Jef Joosten

Wim Broeren

Jan van Boxmeer

Nico v.d. Ven

Deze Kroniek wordt gratis aan de leden van de Heemkundekring toegezonden. Eventueel extra exemplaren zijn - zolang de voorraad strekt - tegen betaling van f 2,50 verkrijgbaar.

INHOUD

Eén van de doelstellingen van de heemkundekring is de bestudering van de geschiedenis, weliswaar zal dat meestal de lokale geschiedschrijving betreffen. Dat geschiedenis niet zondermeer een objectief gegeven is, maakt ons Drs. A.P. v.d. Wiel duidelijk in zijn beschouwing over de vaderlandse geschiedenis en de vorming van het vaderland.

VADERLAND EN VADERLANDSE GESCHIEDENIS   blz. 4

St. Nicolaas is één van de overgebleven volksheiligen. Er waren er meer vroeger. St. Maarten is er één van. Op 11 november werd in Limburg, maar ook in grote delen van Brabant zijn feest vooral door de jeugd enthousiast gevierd. Frans Jansen schrijft over een stuk folklore van weleer in zijn artikel over het

SINT MAARTENSFEEST   blz. 8

Hoe belegden de Veghelse burgers hun spaarcentjes een eeuw geleden, bestond er al zoiets als dienstplicht en was het in de winter van 1893 werkelijk veel kouder dan tegenwoordig? Over deze en andere kwesties vertelt Wim Broeren en U kunt er uitgebreid over lezen in het derde en laatste deel van

VEGHEL 1893 (DEEL III)   blz. 10

"De goede Moordenaar" was de bijnaam van de Bossche tram, die zo'n 60 à 70 jaar geleden nog volop door de Meierij stoomde en de wegen onveilig maakte. In een oud streekblad vonden we een interview met twee Veghelse medewerkers van de tram van weleer. Een gedeelte daaruit kunt U lezen onder de titel

AVONTUREN MET DE BOSSCHE TRAM   blz. 19

Op het bureau van onze redactie ligt nog een uitgebreide studie over gronduitgiften in Veghel tussen de jaren ± 600 en 1832 door Martien van Asseldonk. In deze Kroniek plaatsen wij het eerste deel hiervan.

GRONDUITGIFTEN IN VEGHEL (DEEL I)   blz. 27

GRONDUITGIFTEN IN VEGHEL (± 600 - 1832)

INLEIDING

De economische geschiedenis van onze middeleeuwse brabantse dorpen is nog weinig bestudeerd. Vaak leunt de middeleeuwse geschiedschrijving zwaar op enkele overgeleverde oorkonden, die vooral belangrijk zijn voor de rechten van heren en grootgrondbezitters in een bepaalde plaats.

De administratie van de grondcijnsen wordt bij het historisch onderzoek van de brabantse dorpen nog veel te weinig gebruikt. Ze zijn met name voor de 13-de eeuw de belangrijkste bron die er bestaat. In dit artikel wordt geïllustreerd hoe met behulp van de administratie van de grondcijnsen, aangevuld met gegevens uit de schepenenprotocollen, het verloop van de ontginningen vanaf circa het jaar 1200 gerekonstrueerd kan worden.

Het kadaster van 1832 dient als uitgangspunt bij dit onderzoek. Vanaf 1832 wordt geleidelijk teruggewerkt in de tijd.

Het kadaster van 1832: ¹⁾

In 1832 was de situatie wat betreft grondgebruik en grondeigendom in Veghel als volgt:

	Gemeente eigendom (Bunders) ²⁾	Particulier eigendom (Bunders)	Totaal (Bunders) ^{e)}
- Bouwland	—	959,1	959,1
- Weiland	79,5 ^{a)}	662,9	742,4
- Hooiland	—	177,0	177,0
- Opgaand geboomte	32,5	—	32,5
- Hakhout	—	39,2	39,2
- Dennebos	0,8	74,0	74,8
- Hei- en broeklanden	793,9	125,2 ^{b)}	919,1
- Kanaal en haven ^{c)}	3,8	30,7	34,5
- Poelen en vennen	2,3	1,5	3,8
- Huiserven, tuinen en boomgaarden ^{d)}	—	44,6	44,6
TOTAAL:	912,8	2.114,2	3.027,0

Tabel 1: Grondgebruik en grondeigendom in 1832.

Opmerkingen:

- a)- Heide die nogal vergrasd was, werd in het kadaster als weiland (klasse 5) geklassificeerd. Het waren echter gewoon stukken van de gemeentegrond, of 'gemeint'.
- b)- Van de hei- en broeklanden in particulier bezit, zal een deel op de nominatie gestaan hebben om snel ontgonnen te worden. Het kwam echter ook voor dat heide uitgegeven werd, die men braak liet liggen om er voor prive-gebruik te vlaggen en turf te steken. Dat was bijvoorbeeld het geval met de percelen aan de grens met Lieshout, die al in 1549 en 1552 aan particulieren uitgegeven waren, en in 1832 nog steeds niet ontgonnen waren.
- Door dit gebruik mag men het oppervlak uitgegeven grond niet gelijk stellen aan het oppervlak ontgonnen grond. Het verschil was in de praktijk echter nooit groot. In 1832 was 6 % van de grond in particulier bezit (nog) niet ontgonnen.
- c)- De haven was gemeente-eigendom, terwijl de Zuid-Willemsvaart eigendom was en is van de Rijkswaterstaat. Beiden werden omstreeks 1825 aangelegd.
- d)- In totaal waren er in Veghel in 1832 717 woonhuizen. Omstreeks 1825 telde Veghel 3.348 inwoners³⁾, wat een bevolking van circa 4,7 bewoners per huis oplevert.
- e)- In dit artikel wordt konsekwent het oude maatstelsel gebruikt, waarin:

1 Bunder = 8 lopens.
 1 lopens = 50 roeden.
 1 roede = 20 voeten.

In Veghel werd de Bosche maat gebruikt: 1 bunder = 1,324 hectare.

Het maatboek van 1792:⁴⁾

In het oud archief van de gemeente Veghel bevindt zich een opmeting van alle particuliere eigendommen in Veghel in 1792, met uitzondering van de huiserven. In onderstaande tabel worden de uitkomsten van deze landmeting vergeleken met de uitkomsten van het kadaster van 1832.

	maatboek 1792 (Bunders)	kadaster 1832 (Bunders)
- Bouwland	568,4	959,1 ^{a)}
- Wei- en hooiland	758,7	839,9
- Bos en geboomte	52,3	113,2
- Hei- en broekland	88,9	125,2
- Poelen en vennen	2,4	1,5 ^{b)}
- Nieuwe erven ^{c)}	133,0	—
- Huiserven	(38,2) ^{d)}	44,6
TOTAAL:	1.641,9	2.114,2

Tabel 2: Grondgebruik in 1792 en 1832.

Opmerkingen:

- a) - Het groter worden van de verhouding bouwland/weiland duidt op veranderingen in het landbouwsysteem.
- b) - Het oppervlak vennen nam af door demping.
- c) - Het maatboek van 1792 geeft geen oppervlak voor de huiserven. Dit is als volgt geschat:
In 1526 waren er 287 huizen in Veghel ⁵⁾ en in 1832 waren dat er 717. Als de toename van het aantal huizen in deze periode lineair geweest zou zijn, dan stonden er in 1792 661 huizen in Veghel. Als we dezelfde gemiddelde grootte voor een huiserf aanhouden als in 1832, dan kunnen we het oppervlak voor de huiserven in 1792 schatten op 33,2 bunder.
- d) - Nieuwe erven zijn uitgiften die na 1790 gedaan zijn. Ze worden in het maatboek van 1792 apart geklassificeerd.

De periode 1738 - 1790:

Op 8 september 1777 stuurde het dorpsbestuur van Veghel een verzoekschrift aan de Raad van State, waarin ze verzoeken om het recht om stukken van de gemeent te verkopen, mogen behouden. Om dit rekest te ondersteunen heeft men toen het hele Veghelse schepensprotocol doorgenomen en een lijst samengesteld van alle verkopingen van gemeentegrond. 6)

De laatste verkoping in deze lijst dateert van 16 november 1737. In 1777 was al bijna 40 jaar geen gemeentegrond meer verkocht.

De raad van State beschikte gunstig op het rekest. In 1781 worden er weer 128 perceeltjes verkocht, samen een oppervlak van 17,2 bunder. Hierna werd er weer niets verkocht tot aan de grote ontginningsgolf die in 1791 zou beginnen.

De periode 1314 - 1737, gebruikte bronnen:

We moeten, wat de uitgiften betreft, de volgende gevallen onderscheiden:

- 1- Belaste percelen: Dit zijn uitgegeven percelen, die normaal belast waren met een grondcijs. Een grondcijs is een belasting, die na de uitgifte op het perceel kwam te rusten, en die bij het perceel hoorde. Als het perceel verkocht werd, ging ook de grondcijs over naar de volgende eigenaar.
- 2- Niet-belaste percelen: Dit zijn uitgiften die wel als zodanig door het Veghelse dorpsbestuur aan particulieren verkocht zijn, maar die om de een of andere reden toch niet met een grondcijs belast werden.
- 3- Niet-geregistreerde uitgiften: Ook moeten we rekening houden met (tersluiks) ingenomen percelen die nooit officieel gekocht werden. Ook kunnen er percelen zijn geweest, die wel verkocht waren, maar waarvan niets (meer) in de dorpsadministratie te vinden is.

Informatie over de met een grondcijs belaste uitgiften is vooral te vinden in de administratie van de grondcijsen van de hertogen van Brabant (voor de periode 1340 - 1648), en van de Staten Generaal (voor de periode 1629 - 1777).

De cijsboeken van de hertogen bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. 7) Ondanks hiaten in de reeks, is het mogelijk om alle cijsposten uit de verschillende registers aan te laten sluiten, en om nieuwe uitgiften te identificeren.

Na de val van 's-Hertogenbosch in 1629 zijn de Staten Generaal ook grondcijsen gaan innen in de Meierij. Maar ook vanuit Brussel inde men nog steeds de grondcijsen. Beide partijen maakten in deze zogenaamde retorsietijd aanspraak op de zeggenschap en op de inkomsten van belastingen in de Meierijse dorpen. In deze dorpen had men niet veel zin om aan 2 heren een grondcijs te betalen. Minder dan de helft van de Veghelse cijsen werden voor het cijsboek van de Staten Generaal opgegeven, en dan nog vaak met te lage bedragen. Het cijsboek 1629-1647 van de Staten Generaal staat wat betreft volgorde en indeling ook helemaal los van de rest van de cijsadministratie.

Na de vrede van Munster in 1648 stelden de Staten Generaal een nieuw cijsboek samen, gebasseerd op de Brusselse administratie. De cijsadministratie van de Staten Generaal van de Meierij van 's-Hertogenbosch bevindt zich in het Rijksarchief in 's-Hertogenbosch. 8)

Een waarschuwing is hier op zijn plaats. In 1648 kon men uit de overgegeven Brusselse administratie lang niet altijd precies de ligging van de belaste percelen achterhalen. Daarom heeft men toen de belaste goederen van de verschillende cijsbetalers nogal ruim beschreven. Meestal werd het hele huiserf met aangslag beschreven, en was het oorspronkelijk belaste perceel, maar een klein deel van dit goed. Ook kwam het sporadisch wel voor dat het oorspronkelijk belaste perceeltje in een heel andere buurtschap lag. Door opsplitsingen van het goed en samenvoegingen van bezit ging een cijs soms over naar een ander goed. Door het nauwkeurig volgen van de eigenaars kan men dit proces soms rekonstrueren. Het gebeurde echter ook wel dat de beschrijving van het goed in 1648 precies het oorspronkelijk uitgegeven perceel weergeeft.

Over het algemeen zijn in de cijsregisters alleen de omschrijvingen van uitgegeven goederen, die direct na de uitgifte ingeschreven werden, betrouwbaar. Wel kan men altijd het cijsbedrag als een betrouwbare maat voor de grootte van het perceel nemen.

De niet-belaste uitgiften kan men bepalen als men de lijst van uitgiften uit de schpenprotocollen (die aanvangen in 1529) vergelijkt met de cijs-registers. Niet-belaste uitgiften bleven immers buiten de cijsadministratie. 9)

Van niet-belaste uitgiften gedaan vóór 1529, en van niet-geregistreerde uitgiften zijn geen directe historische bronnen beschikbaar.

De periode 1650 - 1740, de uitgiften:

Na de vrede van Munster in 1648 werden de grondcijnsen alleen nog aan de Staten Generaal betaald. Onderstaande tabel geeft het aantal en het oppervlak van de uitgiften in de periode 1650-1740. 10). (1 Bunder = 400 roeden).

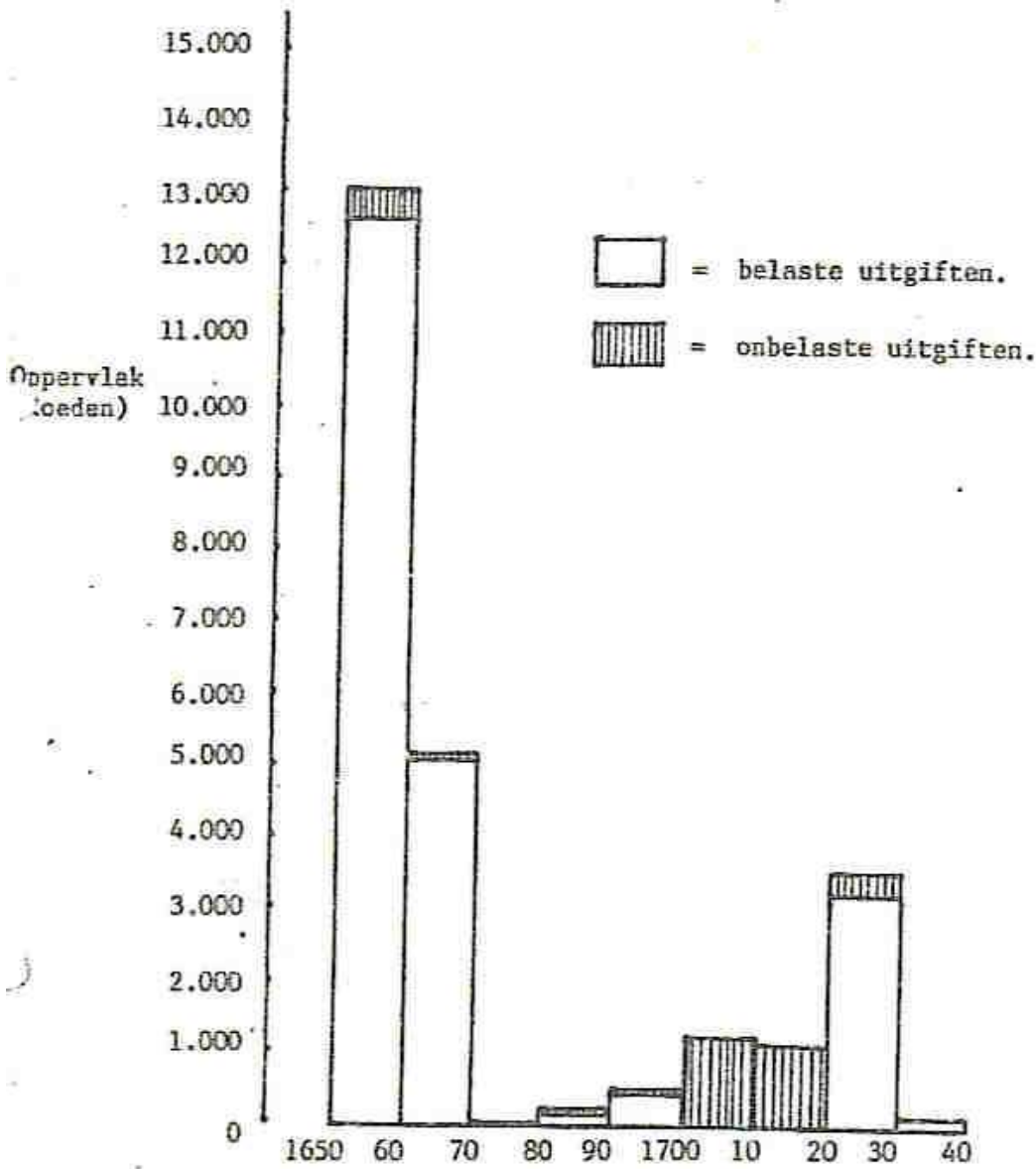
	Belaste Uitgiften		Niet belaste uitgiften		Totaal	
	aantal	oppervlak (roeden)	aantal	oppervlak (roeden)	aantal	oppervlak (roeden)
1650-1659	99	12.770,75	7	538,75	106	13.309,5
1660-1669	46	5.051,75	1	69,1	47	5.120,85
1670-1679	-	-	1	25	1	25
1680-1689	5	210,15	2	89,1	7	299,25
1690-1699	10	459,35	1	40	11	499,35
1700-1709	-	-	10	1.295	10	1.295
1710-1719	-	-	26	1.389,9	26	1.389,9
1720-1729	23	3.299	6	285,1	29	3.584,1
1730-1739	5	170	-	-	5	170
TOTAAL:	188	21.961,0	54	3.731,95	242	25.692,95

Tabel 3: Belaste en niet-belaste uitgiften 1650-1740.

Van slechts 37 van de 54 niet-belaste uitgiften is in de schepencollen de grootte van de percelen gegeven. Gemiddeld zijn deze 69,1 roede groot. Voor de andere 17 niet-belaste uitgiften, waarvan de grootte niet gegeven is, werd ook een gemiddelde perceelsgrootte van 69,1 roeden aangehouden.

In de periode 1650-1740 bleef 22,3 % van het aantal uitgiften, oftewel 14,5 % van het uitgegeven oppervlak onbelast. Grafiek 1 en 2 geven de gegevens uit tabel 3 grafisch weer.

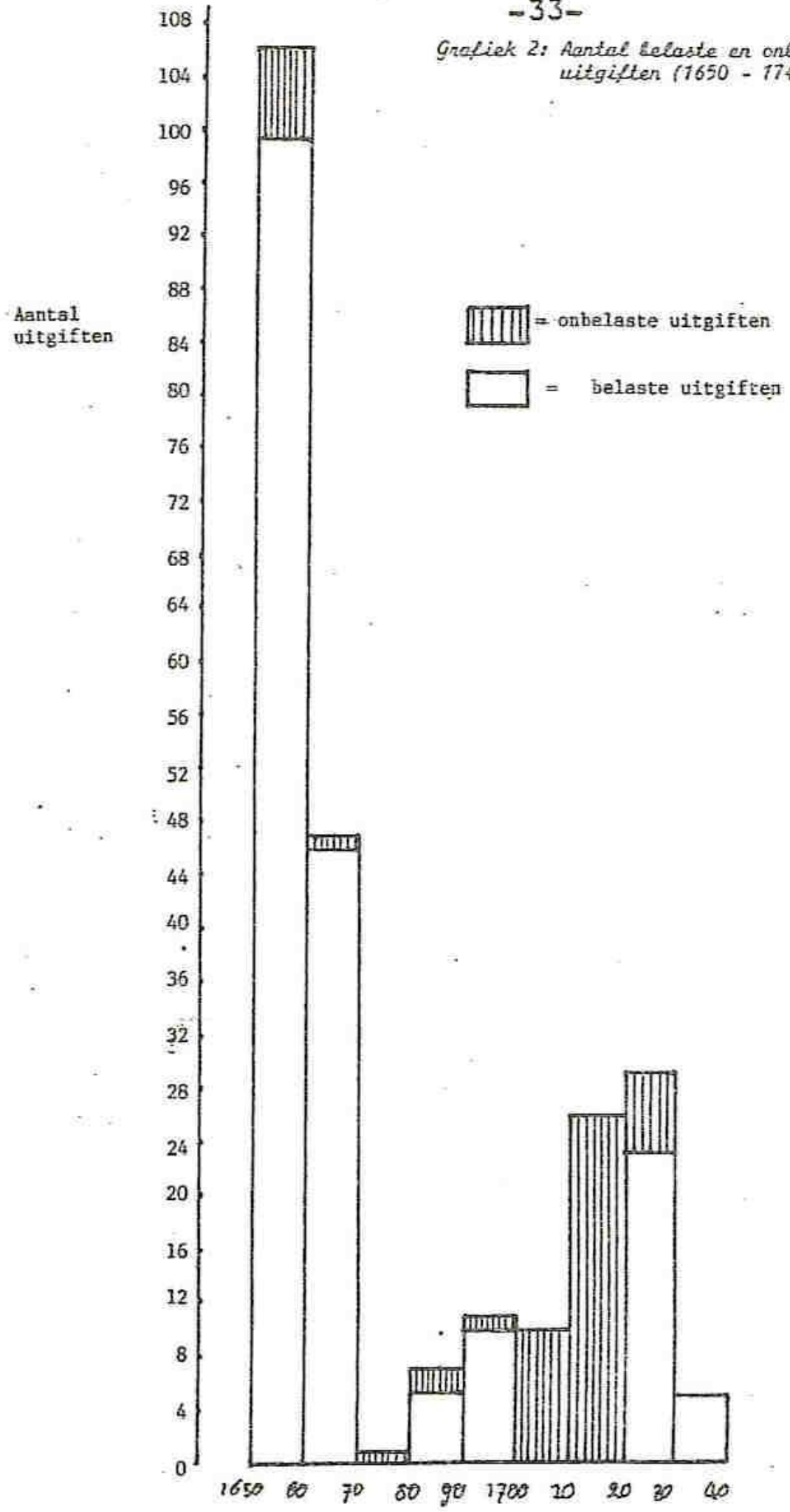
Dat er tussen 1650 en 1740 zoveel percelen onbelast bleven, werd voornamelijk veroorzaakt door de administratieve procedures. Nieuwe uitgiften werden namelijk niet direct doorgegeven. Slechts één keer in 24 jaar werd het cijnsboek weer bijgewerkt, door de uitgiften van de afgelopen 24 jaar in te schrijven. Na 1648 gebeurde dat in 1672, 1696 en 1720. In deze jaren stuurde de be-eedigde landmeter met de schepenen, gezworenen en borgemeesters van Veghel een verklaring naar de Staten Generaal waarin de uitgiften opgesomd werden. 11).

Grafiek 1: Oppervlak van belaste en onbelaste uitgiften (1650 - 1740).

Grafiek 2: Aantal belaste en onbelaste uitgiften (1650 - 1740).

In de verklaring van 1672 werden de 10 uitgiften van 1649 niet genoemd, en ook 8 andere uitgiften ontsnapten aan de grondcijs.

In de verklaring van 1696 laat men de reeks uitgiften pas beginnen in 1684, waardoor de 3 uitgiften uit de periode 1672-1680 buiten schot bleven.

In 1720 gaf men alleen de 22 uitgiften uit 1720 door, waardoor maar liefst 37 andere uitgiften, gedaan tussen 1696 en 1720 niet belast werden.

Mogelijk is de slechte medewerking van de dorpen, zoals deze ook uit voorgaande blijkt, de reden dat de Staten Generaal omstreeks 1730 de procedure wijzigde. Vanaf 1730 werden alle nieuwe uitgiften direct doorgegeven en in het cijsregister bijgeschreven. (Maar 6 uitgiften die in Veghel tussen 1720 en 1729 gedaan werden, bleven weer onbelast). Tevens werd omstreeks 1730 de grondcijs verdubbeld van 2 stuivers naar 4 stuivers per bunder.

Vanuit Veghel leverde deze procedure- en belastingwijziging niet veel extra's meer op voor de Staten Generaal. Tussen 1730 en 1737 werden nog slechts 5 percelen uitgegeven, waarna de uitgiften voor meer dan 40 jaar ophielden.

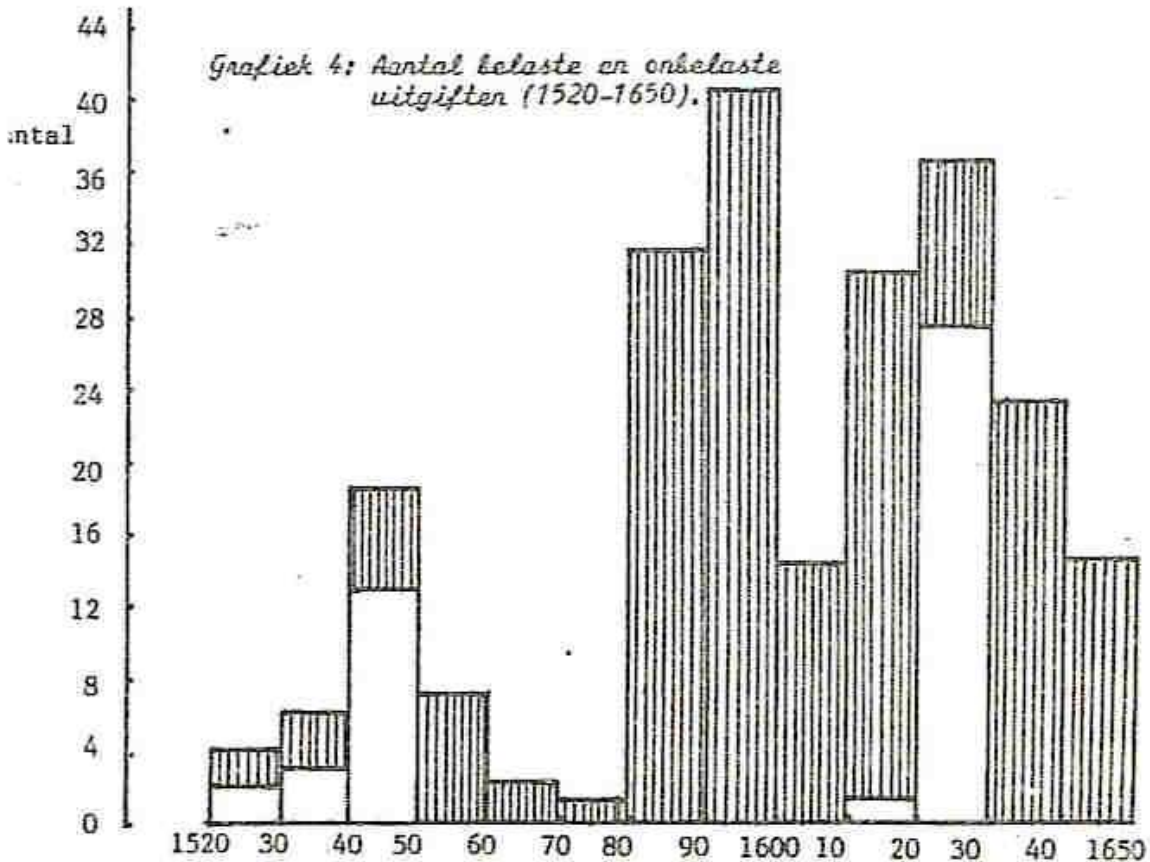
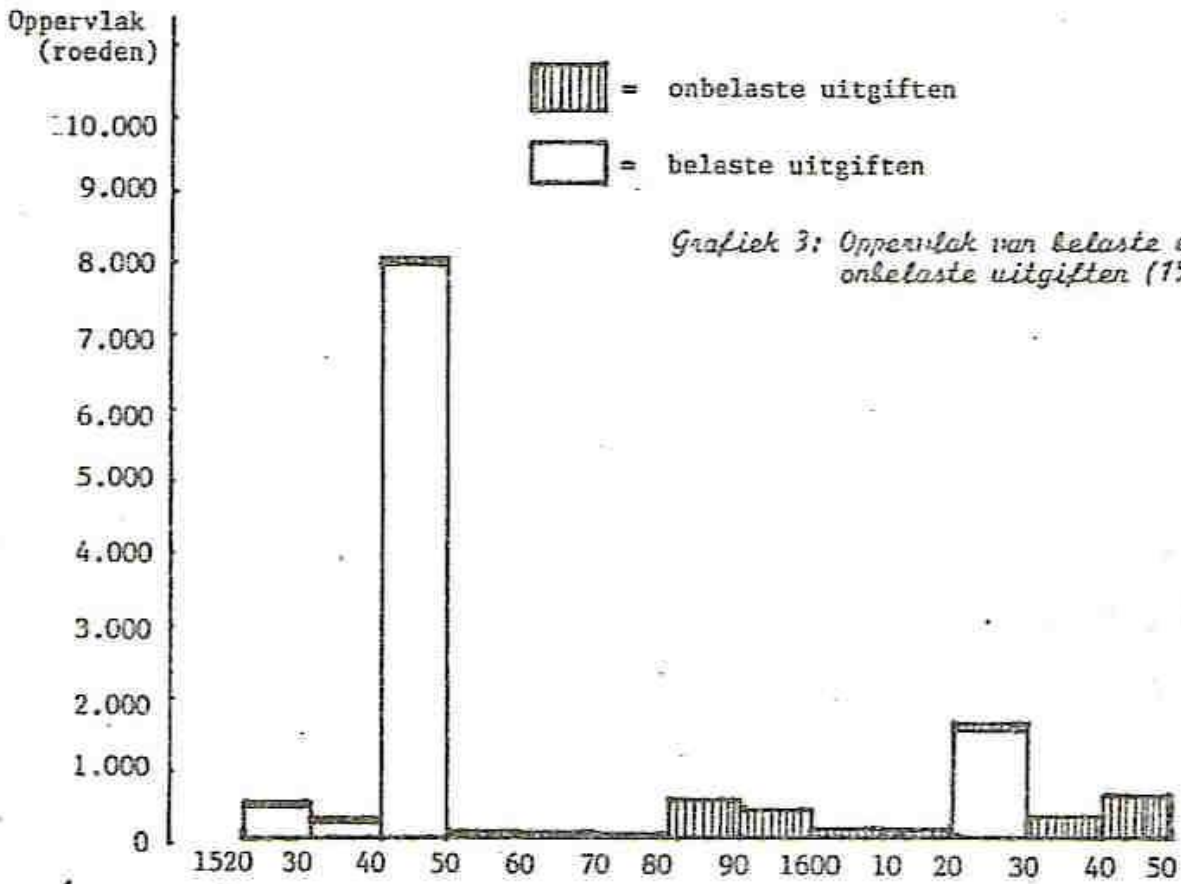
De periode 1520 - 1740, de uitgiften:

Onderstaande tabel geeft het aantal en het oppervlak van de uitgiften in de periode 1520-1650. 12). Grafiek 3 en 4 geven dezelfde informatie grafisch weer.

	Belaste uitgiften		niet-belaste uitgiften		Totaal	
	aantal	oppervlak (roeden)	aantal	oppervlak (roeden)	aantal	oppervlak (roeden)
1520 - 1529	3	502	1	11,5	4	513,5
1530 - 1539	2	324	4	29,5	6	353,5
1540 - 1549	13	7.950	5	39	18	7.989
1550 - 1559	-	-	7	55,5	7	55,5
1560 - 1569	-	-	2	43	2	43
1570 - 1579	-	-	1	11,5	1	11,5
1580 - 1589	-	-	31	551	31	551
1590 - 1599	-	-	40	395,25	40	395,25
1600 - 1609	-	-	14	155,5	14	155,5
1610 - 1619	1	3	29	121,75	30	124,75
1620 - 1629	27	1.510,5	9	80	36	1.590,5
1630 - 1639	-	-	23	373	23	373
1640 - 1649	-	-	14	633,15	14	633,15
Totaal:	46	10.289,5	180	2.499,65	226	12.789,15

Tabel 4: Belaste en niet-belaste uitgiften 1520 - 1650.

Van 143 van de 180 niet-belaste uitgiften is in de schepenprotocollen de perceelsgrootte gegeven. Gemiddeld waren deze perceeltjes slechts 11,5 roeden groot. Voor de andere 37 niet belaste uitgiften, waarvoor de perceelsgrootte niet gegeven is, houden we ook een gemiddelde perceelsgrootte van 11,5 roeden aan.

Het aantal niet-belaste uitgiften was in periode 1520-1650 veel groter (180) dan het aantal met een grondcijs belaste uitgiften (46). Omdat de niet-belaste uitgiften gemiddeld heel kleine perceeltjes betrof, is het totale niet-belaste uitgegeven oppervlak (2499,65 roeden) toch veel kleiner dan het belaste uitgegeven oppervlak (10.289,5 roeden).

In de periode 1520-1650 werd 79,6 % van het aantal uitgegeven percelen niet belast, oftewel 19,5 % van het uitgegeven oppervlak.

Alle niet-belaste uitgiften lagen bij het huiserf van de koper. Vaak staat er geschreven dat het perceel uitgegeven werd om een huis, of schuur op te zetten, en soms dat er op het uitgegeven perceel al gebouwd was door de koper. In dat laatste geval werd het perceel pas verkocht nadat de koper het al eerder, vermoedelijk ongevraagd, in gebruik had genomen.

Het grote aantal niet-belaste uitgiften diende voornamelijk als plaats voor een huis of schuur, en niet voor bouw- of weiland. Dit moet gezien worden in het licht van de grootschalige verwoestingen die er ook in Veghel tijdens de 80-jarige oorlog plaats vonden.

- 1583: Veghel wordt door de Staatse troepen onder leiding van overste IJsselstein geheel afgebrand en verwoest. 13)
- 1587: De Staatse troepen onder aanvoering van Hohenlohe branschatten kasteel Frisselstein, en plunderen en verwoesten vermoedelijk huizen in Veghel. 14)
- 1603: Spaanse troepen, onder leiding van aartshertog Albrecht van Oostenrijk, zijn in den Dungen gelegerd, en plunderen en verwoesten veel huizen aan de oost-zijde van de Aa in Veghel. 15)

We mogen konkluderen dat veel perceeltjes niet belast werden, omdat het heel kleine perceeltjes betrof, die vooral dienden voor herbouw van verwoeste boerderijen. De malaise en armoë die deze verwoestingen met zich meebrachten zal er ook wel toe bijgedragen hebben, dat men vanuit Brussel minder strikt was in het belasten van deze uitgiften. In de 80-jarige oorlog kwam er van ontginningen voor bouw- en weiland niet veel terecht.

Het was verder wel regel dat uitgiften meteen in de Brusselse administratie van de grondcijsen bijgeschreven werden. Van een onbelast blijven van percelen door een slechte administratie, zoals later tijdens de cijsheffing door de Staten Generaal gebeurde, zal in de periode 1520 - 1650 geen, of in mindere mate sprake zijn.

Martien van Asseldonk